AN’AVIY KASHTACHILIKNI SAQLASH VA RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY ESTETIK TAMOILARI

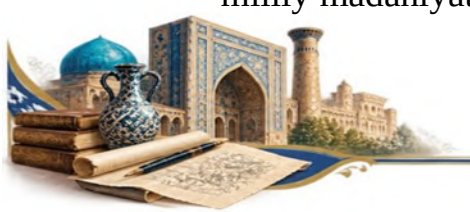
Tulavboyeva Bahoroy Avalbekovna
Kamoliddin Bexzod nomidagi
milliy rassomlik va dizayn instituti
2-bosqich magistranti

Annotatsiya: Maqolada, an’anaviy kashtachilikni saqlash va rivojlantirishning nazariy-estetik tamoillari yoritilgan. O‘zbek milliy kashtachilikning tarixiy ildizlari, badiiy hususiyatlari, naqshlarning uyg‘unligi ramziy ma’naolari aks etiradi. Milliy kashtachilik san’atimizni asrab avaylash, yosh avlodga yetkazish va zamonaviy dizayn bilan uyg‘unlashtirib davom ettirish masalalariga alohida etibor qaratilgan. Kashtachilik san’ati va ustalar yaratgan milliy matolardagi rang-barang kompozitsiyalardagi naqshlar va ularning ramziy ma’nolari haqida ma’lumotlar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: An’anaviy kashtachilik, milliy meros,estetik tamoillari , so‘zana, zardevor, belbog‘ milliy meros, kompozitsiya, amaliy san’at tarixiyi taraqiyot.

Ilmdan bir shula dilga tushgan on,
Shundan bilursankim ilm bepayon.
Firdavsiy.

An’anviy kashtachilik o‘zbek xalqining boy madaniy merosi, milliy o‘zligi va estetik qarashlarini qadimgi amaliy san’at turlarida aks etiradi. O`zbek milliy kashtachilik san’ati ham boshqa amaliy san’at turlari qatirida avlodan avlodga o‘tib, ham an’anaviy, ham zamonaviy shaklda rivojlanib kelmoqda. An’anaviy kashtachilik san’ati insoniyat tarixida eng qadimiy va keng tarqalgan amaliy san’at turlaridan biri bo‘lib, u nafaqat maishiy ehtiyojni qondirish, balki badiiy did, estetik qarashlar va milliy madaniyatni ifodalash vositasi sifatida shakllangan.

Matoning yuzasiga turli iplar, ipak, jun, oltin va kumush simlar yordamida naqsh solish an’analari ming yillar davomida rivojlanib, bugungi kunda o‘zbek xalqining ma’naviy me’rosida alohida o‘rin egallaydi.

“Kashta” atamasi fors-tojik tilidagi “kashida” so‘zidan kelib chiqqan bo‘lib, “tortmoq”, “tikmoq” ma’nolarini anglatadi. Bu esa kashtachilikning asl mohiyati ipni mato uzra o‘tkazish orqali badiiy shakl yaratish jarayonini ifodalaydi. Arxeologik topilmalardan shuni anglash mumkinki, kashtachilik san’ati Markaziy Osiyo hududida juda qadimgi davrlardan boshlab mavjud. [2.Bulatov S.S. 12-15- betlar].

Qadimgi qoya rasmlarida kiyimlar bezagi, o‘ymakor naqshlarning dastlabki ko‘rinishlari uchraydi. Ba’zi manbalarda aytilishicha, ilk kashta tikish usullari eramizdan avvalgi ming yilliklarga borib taqaladi. O‘sha davrda odamlar kiyim-kechakni mustahkamlash va bezash maqsadida ip o‘tkazish orqali dekorativ shakllar yaratgan. Keyinchalik kashtachilik nafaqat maishiy ehtiyoj, balki marosim, urf-odat va ramzlar tizimiga bog‘liq holda shakllangan san’at turiga aylandi.

Har bir naqshning o‘ziga xos ma’noga ega bo`lgan. Aynan, kashtachilik tarixini o‘rganishga imkon bergan eng qimmatli ma’lumotlarni rassomlar bergan chizish tehnikasini mukammal egalagan va mutonosiblikni benuqson his qila oladigan.

Samarqandning turli tumanlaridan kelgan turli yoshdagi naqqosh va rassomlar muzey uchun chizmalar chizishgan va kompozitsiyalarning butun albomlarni yaratdilar. [4.O.A.SUHAREVA 7-8- betlar]

Kashtachilik san’atida naqshlar xalqning dunyoqarashi, orzu-umidlari va qadiryatlarni ifodalaydi. Har bir naqsh oddiy bezak emas, balki ma’lum bir ma’no va g‘oyani o‘zida mujassam etadi. Kashtachilikda har bir hudud o‘zining naqshlari bilan mashhur. Nurota, Toshkent, Shahrisabz va boshqa hududlarda shakillangan. Hozirgi Oqdaryo mintaqasidagi o‘zbek - turklaridan sotib olingan qizil kaliko so‘zanasi Samarqand muzeyida saqlanadi. Uning rang - barang so‘zanalarga xos bezaklarida keng tarqalgan bu naqsh o‘zbek va tojik kashtachiliklarida ham uchraydi. Ayniqsa turli mintaqalardan olinga naqshlar qanchalik alohida na’munalar bo‘lishidan qatiy nazar, ularning mahalliy farqlari aniq ifodalangan bo‘ladi. Markaziy Osiyo so‘zanalari tipidagi kashtachilik texnikasi, rangi, choki bezaklari boshqa mintaqalar, hatto Sharqdagi qo‘shni mamlakatlar kashtachiligi bilan juda o‘xshash. Ular maxsus guruhni tashkil qiladi, chunku ular asosan o‘simlik naqshlariga xos bo‘lib ular qat’iy ravishda guli va bargli naqishlarga bo‘linadi. Faqatgina Toshkent so‘zanasining keyingi namunalari bundan mustasno, ularning naqshlari astarli, to‘ldirilgan bo‘ladi. [1.K.M.Gulyamov 27- bet]

Saqlanayotgan qo‘lda tikilgan kashtalarning ko‘pchiligi XIX asrning oxirlari XX asrning boshlariga oidir. Hozirgi davrga kelib kashtachilik san’atiga yoshlar orasida qizqish bilan o‘rganilib kelinmoqda. Misol tariqadida Nurota kashtachiligi bilan oilaviy shug‘ulanib kelayotgan oilalar bor. Farg‘ona vodiysida tikilmagan fon juda ko‘p qo‘llanilgan, u deyarli Toshkentning oq to‘qimasida naqshlari mayda nafis bazi naqshlar yirik gulli bo‘ladi va har bir element bir ma’noni anglatadi. Naqshlarning bezak darajasi va panelarining naqsh bilan to‘ldirilishi turli mintaqalarda bir hil bo‘lmasligi mumkin. Kashtachilik sa’nati naqsh ijodkorlarining jadal rivojlanishi uchun sharoit yaratdi va yangi rang-barang yechimlarini ishlab chiqishni kashf etdi

Arxeologik va etnografik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, naqshlar orqali insonlar o‘zining tabiatga munosabati, diniy e’tiqodi va ijtimoiy mavqeini ifodalagan. Vaqt o‘tishi bilan bu naqshlar estetik bezak sifatida hukum surgan, biroq o‘zining ramziy mazmunini saqlab qolgan. Naqshlarning tasnifi o‘simlik elementlariga asoslangan bo‘lib, ular hayotiylik, yangilanish va baraka g‘oyalarini ifodalaydi. Ushbu naqshlar ko‘pincha stilizatsiyalangan shaklda tasvirlanadi. Geometrik naqshlar matematik aniqlik va simmetriyaga asoslangan. Ular kosmik tartib, abadiylik va muvozanat tushunchalarini aks ettiradi.

Ranglarning semantikasi kashtachilikda rang tanlovi tasodifiy emasligini anglatadi. Ranglar o‘z o‘rnida ma’lum ramziy ma’noga ega: Qizil rang – hayotiy kuch, energiya, yashil rang – tabiat va yangilanish, oq rang – poklik va muqaddaslik. Qora rang – himoya va barqarorlik ranglar o‘zaro uyg‘unlikda qo‘llanilib, umumiy kompozitsion yaxlitlikni ta’minlaydi.

O‘zbekiston kashtachiligida hududiy maktablar muhim o‘rin tutadi. Har bir maktab o‘zining kompozitsion tuzilishi, rang tanlovi va naqsh motivlari bilan ajralib turadi: Buxoro maktabi – murakkab va nafis naqshlar tizimi. Nurota maktabi – sodda, tabiiy va ramziy kompozitsiyalar. Toshkent maktabi nozik va zamonaviylashtirilgan uslub. Farg‘ona maktabi – yorqin ranglardan foydalanganlar.

1850-1870-yillarda kashtachilik uchun ipak yoki qog‘oz iplar asasan o‘simlik bo‘yoqlari bilan bo‘yalgan. Biroq su’niy bo‘yoqlar O‘rta Osiyoga XIX asrning ikkinchi yarimining boshlarida kirib kela boshlagan. Samarqandda iplarini uyda bo‘yash erta to‘xtatdi. Ayollarning seplari tayyorlanayotganda, ya’ni 1870-1875 yillarida kashta tikiladigan butun ipak bozordan sotib olingan turli rangdagi paxtadan uyda yigirilgan keyinchalik ishlov berish juda oson bo‘lgan va asta uyda bo‘yala boshladi. Keyinchalik an’anaviy qirmizii rang uchun ham ishlatilgan oq mato kashtalar ranglarinini bir qismi bo‘lgan yorqin qizil ipak iplar anilin bilan bo‘yalgan.

Samarqandning ilk so‘zanalaridagi asosiy rang to‘q qizil -pushti guli baland edi, atirgul bargining ichki tomonidagi rangi to‘q rang bo‘lgan bu juda to‘q sovuq rang edi. Buxoro va Nurota so‘zanalariga xos bo‘lgan iliq rang Samarqand kashtachilik do‘konlarida uchramaydi. Ma’lum bo‘lishicha, bu yerda kerakli to‘q ranglarni koshenalgan qora bo‘yoq yoki anaor po‘stini qo‘shish orqali olgan. Taxminlarga ko‘ra Samarqand bo‘yoqchilari shuningdek, ma’lum maxsus qo‘shimchalar va ranglar bo‘yashning o‘ziga xos texnikalaridan foydalanganlar, bu esa Nurota - Buxoro issiq, yoki Xo‘jand ranglardan farq qiluvchi o‘ziga xos binafsha rang olish imkonini bergan. XIX asrning ikkinchi yarmi boshidagi Samarqand so‘zanaga kelsak, rangning zaifroq kokienal eritmasi tufayli olingan och rangi ham ishlatilgan bu rang atirgul bargining zaifroq kokienal eritmasi tufayli och rang ishlatilgan. Qadimgi kashtachilik buyumlaridagi yorqin qizil rang xina rangi yoki sham yorug‘ligi rang hisoblangan. Qadimgi davrlarda sariq rang (isparak) yoki turli xil ranglar beradigan tuxmak bo‘yash orqali olingan. Samarqanda so‘zananing naqshlari bargli qismi uchun to‘q yashil rang-pistoqi ishlatilgan. Bu til ostida qo‘yilgan tamaki (nos) rangi sifatida aniqlangan. [6.O‘zbekiston amaliy San’ati 18-19 -betlar]

O‘zbek kashtachiligida keng uchraydigan “bodom” naqshi shaklan bodom mevasiga o‘xshaydi, u semantik jihatdan baraka, hosildorlik va hayotiylik timsoli hisoblanadi: kompozitsiyada u ko‘pincha markaziy element yoki ritmik takrorlanuvchi bezak sifatida qo‘llaniladi. Rang tanlovi (qizil, yashil) esa hayotiy energiya va tabiat bilan uyg‘unlikni ifodalaydi. Yoki islimiy naqshlar: o‘simliksimon egri chiziqlar orqali yaratiladi: uzluksizlik va hayot davomiyligini bildiradi, umumiy kompozitsiyada harakat va dinamikani yuzaga keltiradi. Kashtachilikda ranglar mutanosibligi - bu naqsh va kompozitsiyada ranglarning o‘zaro uyg‘unligi, muvozanati va estetik ta’sirini ilmiy asosda tashkil etish jarayonidir. U ranglar nazariyasi, psixologiyasi va milliy an’analar bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, kashtachilik buyumining badiiy qiymatini belgilaydi. Ranglar mutanosibligi bu ranglarning ton (och-to‘qligi), rangdorlik (saturatsiya) va issiq-sovuq xususiyatlari asosida uyg‘un holda qo‘llanishidir. [5.Bohodirovna K.D 29-31- betlar]

An’anaviy kashtchilik san’ati bu jarayon kompozitsion yaxlitlikni ta’minlaydi hamda naqshning mazmuniy ifodasini kuchaytiradi. Kontrast (qarama-qarshilik) ranglarning bir-biriga zid qo‘llanishi orqali naqsh ajralib turadi. Masalan: qizil – yashil, ko‘k – sariq, bu usul naqsh elementlarini aniq ko‘rsatadi. Garmoniya (uyg‘unlik) bir-biriga yaqin ranglarning mosligi orqali sokin va muvozanatli ko‘rinish yaratiladi, masalan: ko‘k – moviy – binafsha. Dominanta (asosiy rang)

Kompozitsiyada bitta rang ustun bo‘lib, qolgan ranglar unga bo‘ysunadi.qolgan ranglar markaziy ustuni bo‘ladi. [7. Mirzakulov I. 37- bet]

Kashtachilik san’atini saqlash va rivojlantirish va estetik tamoillarini shakillantirishda ranglar mutanosibligi bu nafaqat bezak, balki mazmuniy va emotsional ta’sirni shakllantiruvchi muhim omildir. To‘g‘ri tanlangan ranglar uyg‘unligi naqshning badiiy ifodasini kuchaytirib, milliy san’atning estetik qiymatini oshiradi.

Xulosa qilib aytganda, an’anaviy kashtachilikni saqlash va rivojlantirishning nazariy-estetik tamoillarini maktab ta’limida joriy etish milliy madaniy merosimizni asrab-avaylashda muhum ahamiyatga ega. O‘quvchilarga o‘zbek kashtachiligining tarixi, mazmuni, ranglar uyg‘unligi va hududiy hususiyatlarini chuqur o‘rgatish mumkin. Amaliy mashg‘ulotlaresa yosh avlodning ijodiy qobilyati, estetik didi va milliy qadiryatlarga hurmati shakllantirish. Madaniy merosimizni asrab avaylab kelajak avlodga an’analarimizni davom etirish uchun yetkazish demakdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. K.M. Gulyamov. “Amaliy san’at turlari”. Darslik. «Grand kondor print» Toshkent – 2025
2. S. BULATOV “O‘zbek xalq amaliy bezak san’ati.” Toshkent << Mehnat >>1991-yil.
3. “O‘zbekiston kashtachiligi va gilamlari xorijiy to‘plamlarida” https://society.uz/uz/culture/4
4. O. A. SUHAREVA Suzane O‘rta Osiyo dekarativ kashtalari. Toshkent: IIcas, SMI-ASIA, 2021-yil.
5. Bohodirovna k. D. “Tasviriy san’at va falsafa o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik hamda ulardagi estetik tushunchalarning insoniyat madaniyatiga ta’siri”//Научныs Фокус. – 2024. – Т. 2. – №. 19. – С. 356-358.
6. O‘zbekiston Amaliy San’ati. Toshkent-2003
7. I.Mirzakulov. Rangshunoslik va kompozitsiya asoslari. O`quv qo`llanma. Toshkent – 2026.